

Ingrid Carlberg: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2023

Talare

Ingrid Carlberg
Direktör Svenska Akademien

Datum

20 december 2023

Plats

Stockholm

- 1 Desinformationskampanjen hade pågått i över tre år när den uppburne franske författaren Émile Zola osäkrade sitt främsta vapen:

Ordet.

5

Året var 1898 och Parisdimman av planterade lögner och förfalskade dokument låg tätare än någonsin. Även de mest initierade, och därför klarsynta, hade gett upp hoppet om att sanningen någonsin skulle segra, sanningen att Alfred Dreyfus, en fransk officer av judisk börd, var oskyldigt dömd till livstids straffarbete för högförräderi.

10

Nya vattentäta bevis på hans oskuld hade nyss pulvriserats av maktens skamlösa falsarier, i ytterligare ett brutalt rättsövergrepp ackompanjerat av antisemitiska stridsrop. Dreyfus tycktes dömd att förtvina i sin utdragna isolering på den obebodda Djävulsön utanför Guyanas kust.

15

Då fattade Zola pennan. Denna gång laddade han den med saklig skärpa och stilistisk briljans i en ny explosiv förening. Sanningssträvan och stil, om man så vill. Kraften i den motelden skulle komma att chocka Frankrike. Under stridsropet "J'accuse!", 'Jag anklagar', stack han hål på maktens alla lögner och historiens kanske största rättsskandal tog en helt ny vändning. Konspiratörerna darrade mållösa på sina taburetter.

20

"La vérité est en marche et rien ne l'arrêtera", skrev Zola. 'Sanningen är på frammarsch och inget kan hejda den.'

25

*

Nu som då lever vi i en tid av sanningstörst. Desinformationens ljusskygga

soldater har svept in världen i nya dimridåer och vant oss vid att det som utspelar sig i offentligheten titt som tätt kan ta skepnad av teater. Samhällsklimatet har satt spår också i samtidslitteraturen, där en växande längtan efter verkligheten har letat sig in. Nya förhoppningar knyts till det skrivna ordet, nya frågor väcks om sanningen och litteraturen.

Få förknippas så med spörsmål kring litteraturen, konsten och sanningen som just Émile Zola. Berömd är hans definition av konsten som ”ett hörn av skapelsen sett genom ett temperament”. Han formulerade den redan i maj 1866, då till försvar för impressionisternas rätt att måla tavlor som inte levde upp till etablissemangets krav på detaljerad realism. Konstnärlig kvalitet handlar inte om att exakt avbilda verkligheten, inskräpte Zola. Kvaliteten i ett konstverk ligger i spåren av konstnärens själ och individuella uttryck, i spåren av ett temperament.

Men knappt ett år senare tycktes Zola ha bytt uppfattning, åtminstone vad hans eget konstnärliga uttryck beträffade. I romanen *Thérèse Raquin* strävade han istället efter ”en exakt, omsorgsfull kopia av livet”. Zola påstod sig rentav ha vetenskapliga ambitioner. Det hette att han hade utsatt sina fiktiva huvudpersoner för samma sorts fysiologiska studier som ”obducenten utför på döda kroppar”.

Så föddes naturalismen, den påstått vetenskapsanknutna litterära realism som sedan dess förknippas med hans namn. Zolas ambitiösa fältstudier röjer en outtröttlig forskarnatur. Han tycks inte ha lämnat någon miljödetalj åt fantasin trots att det var romaner han skrev.

Zola ville avslöja verkligheten sådan den faktiskt var.

Så vad var det som gällde? Temperamentet eller sanningen? Zolaforskare talar ibland om författarens inkonsekvens, men ingen som läser Zolas romaner misstar sig på att det är författarens temperament, hans konstnärliga själ, som blåser liv i den nitiskt återgivna verkligheten.

*

Längtan efter sanningen och verkligheten har gått i vågor genom litteraturhistorien. Tidigare har den oftast trängt fram som en reaktion mot

70 andra, mer världsfrånvända litterära strömningar.

1800-talets realister och naturalister tog avstånd från romantikens mystik och idealistiska svärmande. Realismens senaste storhetstid på 1960- och 70-talen drevs fram av samhällsengagerade författare och journalister som hade ledsnat
75 på modernismens formexperiment. De svarade med dokumentärromanen och en ny, kritisk blick på samhällsbyggets hårda verklighet.

En grupp journalister och författare i USA gick längre och påstod sig ha skapat en ny litterär genre, av ledargestalten Tom Wolfe döpt till New Journalism. Det
80 rörde sig om faktabaserad journalistik som lånade skönlitteraturens gestaltande berättartekniker och därför gick att läsa som romaner.

Fältstudierna som krävdes för denna kombination av sanningssträvan och stil överträffade till och med Zolas sisufosarbeten. Skillnaden mot romanen var ju
85 att inget fick fantiseras.

Men vad hände med sanningen i denna fiktionens skepnad?

*

90 I dag debatteras gränsen mellan fakta och fiktion med oväntad hetta på kultursidorna.

Hur mycket fiktion tål sakprosan innan den upphör att vara saklig? Hur mycket
95 verklighet tål fiktionen innan den upphör att vara konst?

Frågorna träffar egentligen vid sidan av målet. Verkshöjden i en roman avgörs ju inte av hur väl författaren har lyckats hålla sig borta från verkliga miljöer och händelser. Och det hörs på namnet att en författare av sakprosa eller fackböcker
100 inte kan ta till rena påhitt, fantiserade dialoger eller miljöer, för att locka till läsning.

Det betyder inte att sakprosan kan göra anspråk på någon objektiv sanning. Skapade verk är alltid subjektiva, också de som strävar efter sanningen, om så i
105 en akademisk avhandling. Som Zola formulerade det: "I varje historiker, varje filosof, finns en författare, en konstnär, som gör ett mer eller mindre kraftfullt avtryck i sina verk. Med andra ord finns en människa, ett temperament av ande

och kött, som ser filosofiska sanningar och historiska fakta på sitt eget vis (---).”

110

Sakligheten avgörs inte heller av berättartekniken. En bok blir inte automatiskt fiktion för att prosan sjunger och den är rolig att läsa. Redan Aristoteles påpekade detta. Som han skrev i sitt verk Om diktkonsten: ”... skillnaden mellan historieskrivaren och diktaren är inte att den ene skriver på prosa, den andre på vers, ty Herodotos verk skulle kunna versifieras och inte vara mindre historia med vers än utan; skillnaden ligger i att den ene säger det som har hänt, den andre sådant som skulle kunna hända”.

115

*

120

Ytterst handlar skillnaden mellan sakprosan och romanen om det osynliga kontrakt som varje författare ingår med sina läsare. Vad är det här för bok? Bygger berättelsen på bevisbara fakta, strävar författaren efter sanningen, eller bjuds jag som läsare in i en fantasi?

125

Sakprosaförfattarens läsarkontrakt handlar, med Aristoteles ord, om anspråket att skildra det som har hänt, och inte, som i romanen, det som skulle kunna hända. Däri ligger också utmaningen. En författare av sakprosa kan mycket väl lägga till en glödande solnedgång eller en klump i magen för att skapa närvaro och liv i sin berättelse, men inlevelsen räcker inte som underlag. Även de detaljerna måste bygga på uppgifter som kan verifieras.

130

Romanens läsarkontrakt tyngs inte av några sådana villkor. Tvärtom förväntas romanförfattaren leka fritt, även med den verklighet som skymtar fram.

135

Problemen uppstår först om romanen samtidigt saluförs som den faktiska versionen av ett känt skeende. Sanningsanspråket kan vara vägen till topplistorna, men överskuggar det konsten i en roman lämnas läsaren i sticket. Vad är fantasi och vad har verkligen hänt?

140

Sällan har det varit viktigare än idag att visa omsorg om denna skillnad i läsarkontrakten. Världen behöver knappast mer av otydliga gränser mellan sanning och påhitt.

145

Den nya sanningstörsten i litteraturen sammanfaller ju med att starka krafter världen över systematiskt angriper just sanningen. Målmedvetna kanonader av desinformation och fjärrstyrda iscensättningar har försatt världens demokratier i

farlig ovisshet om vad som faktiskt har hänt och vad som är ren teater.
Planterade lögner sprider sig med ljusets hastighet innan sanningen ens hunnit
150 samla sina sakliga belägg.

”Vi står inför krafter som tror att de kan förstöra idén om sanningen”, påpekade
Peter Pomerantsev, en av talarna vid Akademiens konferens Thought and
Truth under Pressure i mars i år. Han efterlyste en sanningens upprustning i det
155 pågående informationskriget, vassare skildringar av verkligheten som inte bara
är vederhäftiga utan faktiskt också når ut. Som får bevisbara fakta att dansa.

I den motelden behöver vi, bland mycket annat, den litterära sakprosan med sin
kombination av sanningssträvan och stil.

160 Med ordet som vapen vann Émile Zola sin tids strid mot desinformation. Vi
måste vinna vår.

Källa

165 <div>Manuskript hämtat från svenskaakademien.se (2025-11-18)</div>

Taggar

2020-tal, 2023, Högtidstal, Kvinna

URI

170 <https://www.svenskatal.se/tale/ingrid-carlberg-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2023>

175

180

185